

Apollosommerfugl *Parnassius apollo*, økologi og forekomst i Østfold

SVERRE GULBRANDSEN, TONE JOHANSEN & JAN INGAR I. BÅTVIK

Gulbrandsen, S., Johansen, T. & Båtvik, J.I.I. 2005. Apollosommerfugl *Parnassius apollo*, økologi og forekomst i Østfold. *Natur i Østfold* 23(1-2): 43-46.

Apollosommerfugl er sammen med mnemosynesommerfuglen de eneste fredete sommerfugler i Norge. Apollosommerfugl er samlet i Østfold fra 1889-1915, og regnes i dag som utryddet fra fylket. Nye opplysninger om apollosommerfugl skyldes trolig forvekslinger med den snarlige nattpåfugløyen. Tanken om å reetablere en bestand av apollosommerfugl ved utsetting, er ikke helt fjern, men det beste var om den selv fant veien hit igjen. Et aktuelt område kan synes å være kyststrekningen fra Halden til Berby langs Iddefjorden.

Sverre Gulbrandsen, Karjolvn. 8, 1615 Fredrikstad, tlf.: 90696844

Tone Johansen, Østgårds vei 7A, 1617 Fredrikstad, e-post: tone_johansen@c2i.net

Jan Ingar I. Båtvik, Mossevn. 45, 1640 Råde, e-post: ingar.batvik@hiof.no / ingar@tomb.no

Innledning

Sommerfugler kunne man tidligere se de fleste steder i naturen, men i de senere årene har man kunnet observere en sørgelig tilbakegang. Stadig færre sommerfugler flyr over åker og eng eller besøker blomstene i hagen vår. En omfattende bestandsundersøkelse fra Tyskland på 1980-tallet, viser at 40 % av de rundt 1300 storsommerfuglarter som er kjent der er truet (Hoffmann & Marktanner 1995).

Artene er rimeligvis knyttet til de områdene hvor larvenes vertsplante finnes. Ofte er det steder som er lite påvirket av menneskelig aktivitet. Myrer kan være gode lokaliteter for noen arter, likeså en kombinasjon av skog og blomsterenger. Dette er biotoper som er sterkt utsatt for påvirkning, særlig i Østfold med stor befolkningstetthet (Løfall 1995).

Fig. 1. Apollosommerfugl fotografert på Runmarö i Stockholms skjærgård juli 1985. Foto: J. I. I. Båtvik

Noen sommerfugler er mer iøynefallende enn andre. Apollosommerfugl *Parnassius apollo*, sammen med svaletstjert *Papilio machaon* og mnemosynesommerfugl *Parnassius mnemosyne*, hører til familien svaletstjert *Papilionidae*.

Norge har bare disse tre artene i denne familien. Svalestjertfamilien er liten, det finnes knapt 800 arter i hele verden, men de er blant de vakreste sommerfugler som finnes (Hansen 1993). Vakre sommerfugler har rimeligvis tiltrekning på sommerfuglsamlere. For ikke å redusere bestandene, er det her i landet tatt særskilte tiltak for to av de tre artene i familien *Papilionidae*.

En rødlistet og fredet art

Apollo-sommerfuglen er fredet i Norge (DN 1992). Den ble fredet mot innsamling i Norge 1.6.1989, da det var mange sommerfuglsamlere som jaktet på apollo-sommerfugl til sin samling. Av alle sommerfugler i Norge er det bare denne og mnemosynosommerfuglen som er fredet her i landet. Apollo-sommerfuglen står også på den europeiske rødlisten og på Bern-konvensjonens liste over truede arter (DN 1999). En rødliste er en oversikt over plante- og dyrearter som er truet av utryddelse, eller utsatt for sterk bestandsreduksjon, eller som er naturlig sjeldne, og som derfor trenger vern eller vår oppmerksomhet for å bevare sine populasjoner. Apollo-sommerfuglen har rødlistestatus *hensynskrevende* (DC) i Norge (DN 1999).

Konvensjonen om biologisk mangfold kom i stand etter FN-rapporten "Vår felles framtid". Denne rapporten definerer en rekke punkter som vil hindre utryddelse av arter dersom de gjennomføres i praksis. Disse bestemmelsene har Norge forpliktet seg til å følge. Bernkonvensjonens formål er å verne om europeiske arter av ville dyr og planter og deres levesteder. Landene skal legge særlig vekt på truede og sårbare arter. Denne konvensjonen trådte i kraft i 1979, og per januar 2000 har så mange som 42 land tiltrådt (DN 1999).

Blant de godt undersøkte kommunene i Østfold, er 8 % av de påviste sommerfuglartene i kystkommunene rødlistet, mens i Indre Østfolds kommuner er det bare 2 % som er rødlistet. Dette kommer sannsynligvis av et større arealpress i kystkommunene (Tangen 1999).

Økologi

Leveområdene for apollo-sommerfugl er bratte sydvendte skråninger. Den velger gjerne store områder der kleiver kan rage flere hundre meter rett til værs. Sommerfuglene er også avhengige av nektarplanter, helst knoppurt *Centaurea jacea* og tistler *Cirsium* og *Carduus* og næringsplanter som smørbukk *Sedum telephium* og andre bergknapparter *Sedum* spp. I fjellet kan apollo-sommerfugl finnes helt opp til 1400 meter. En slik tilpasning til fjellet er ikke kjent sørover i Europa. I fjellet velger sommerfuglen gjerne andre nektarplanter som for eksempel vendelrot *Valeriana sambucifolia*, bergfrue *Saxifraga cotyledon* og svever *Hieracium* spp. (Hansen 1993).

Historie og trusler

For hundre år siden var apollo-sommerfugl relativt vanlig på begge sider av Oslofjorden og vestover langs kysten til Rogaland. På 1920-tallet forsvant den fra Oslofjordområdet og deretter gikk den drastisk tilbake flere steder. På 1960-tallet var den helt borte fra Østfoldkysten. Apollo-sommerfugl hadde god nytte av gamle kulturlandskapsmetoder, inklusive slått, beitemark og seterdrift som ga gode vekstvilkår for plantene sommerfuglen trengte.

I tillegg til at disse kulturlandskapene mer eller mindre er forsvunnet, kan det være andre årsaker til at sommerfuglen har forsvunnet. Både sur nedbør, urbanisering og omlegging i landbruket har vært antydnet. Sur nedbør kan være en god forklaring, men er ikke dokumentert (Tangen 1999). Arten har også gått tilbake i fjellet hvor årsaken trolig er økt beitepress fra sau som spiser opp næringsplanten rosenrot *Rhodiola rosea*, også fra bergknappfamilien *Crassulaceae* som mange av de øvrige beite- og nektarplantene for apollo-sommerfugl. Arter i bergknappfamilien er sukkulente og bruker oftest lagt tid på å etablere seg. Hogst av kystnær skog, samt den betydelige ferdsselsøkingen til rekreasjonsformål i våre kystområder, er med og forklarer at kystnære strøk kan ha gitt underskudd på næringsplanter for apollo-sommerfugl.

Fig. 2. Nattpåfugløyen kan være snarlik apollosommerfugl med sine markerte øyeflekker. Rapporteringer om "apollosommerfugl" i ny tid dreier seg gjerne om denne. Her fotografert på en furustamme på Oksenøya i Råde 5.5.1997. Foto: J.I.I.Båtvik

Utbredelse i Norge

I dag er apollosommerfugl utbredt i indre deler av Telemark, i dalførene Hallingdal og Numedal i Buskerud og i Gudbrandsdalen (Hansen 1993). Bare i disse områdene finnes store, bærekraftige populasjoner i dag. Apollosommerfugl er også lokalt vanlig i kommuner som Vang, Lom, Øystre Slidre og Nord-Fron i den nordlige delen av Oppland. Imidlertid har kontakt med personer i Telemark fylkeskommunes miljøvernnavdeling gitt oss inntrykk av at det ikke gjøres noe bevisste tiltak for å bevare bestandene i disse områdene.

Utbredelse i Østfold

I Østfold fylke er apollosommerfugl bare kjent med eldre dokumenterte funn fra Halden, Jeløy i

Moss og Rygge i årene 1889-1915. Det siste sikre funnet var i Moss 1915 (Hansen 1993, Hardeng 1995). Den må dessverre regnes for utryddet fra vårt fylke. Likevel mener flere å ha sett den på Hvaler i 1994 (Fredrikstad Blad 13.2.95 s.44). Via naturvernkonsulent Geir Hardeng hos Fylkeskommunens miljøvernnavdeling i Østfold, må vi konstatere at det ikke foreligger noen dokumentasjon (foto eller innsamling) fra nyere tid av apollosommerfugl fra Østfold. Opplysningene kan skyldes en forveksling med en annen art, nemlig nattpåfugløyen *Saturnia pavonia*, som kan ligne da den også er lys med markerte øyeflekker på vingene, se fig. 2.

Denne arten er ikke så sjelden i Østfold, og synet av denne kan få folk til å tro at de har gjenoppdaget apollosommerfugl i fylket.

Reetablere bestanden i Østfold?

Tanken om å reetablere bestanden av apollosommerfugl i Østfold ligger nær. Kan det være mulig at fylket vårt kunne huse eventuelle nyetablerte bestander av denne vakre sommerfuglen, og i så fall hvor?

Stikkord som må til kan være vern om aktuelle habitater med bratte berg, rehabilitering og gjenopprette landskap med blomsterenger og slått, samt utsetting av arten i et forhåpentligvis gunstig område samtidig som artens utvikling overvåkes. I dag finner vi de nærmeste populasjonene i østlige deler av Syd-Sverige og i de indre delene av Østlandet. Om vi lykkes i å skape et potensielt landskap for apollosommerfugl, er det så vidt langt til de nærmeste reproduserende bestandene at det er lite sannsynlighet at arten vil komme tilbake av seg selv i overskuelig framtid. Til det synes den for stedbundet i motsetning til mange av sine nære slektninger som trekker over store land- og sjøområder.

Har vi aktuelle områder i Østfold? Det kan vel finnes flere steder, men det kan synes som indre deler av Iddefjorden kan være et slikt område. Særlig fra et område som strekker seg fra Halden sentrum og videre sørover til Berby, siden dette landskapet ligner på områdene i Indre Telemark. Dette området ved Iddefjorden er for øvrig også kjent for å huse andre sjeldne og varmekjære arter (Tangen 1999). Apollosommerfuglens aktuelle næringsplanter skulle det finnes nok av der. Det arbeides med fredningsplaner for dette området, og ansatte hos Fylkesmannens miljøvernnavdeling i fylket var ikke negative til tanken om en utsetting av apollosommerfugl i disse trakter. Som rimelig kan være bør en da satse på å hente genmateriale, dvs individer, fra et så nært geografisk område som mulig, fordi arten danner flere underarter pga sin stedbundethet (Geir Hardeng pers. medd.). Det beste var imidlertid om den kunne finne veien tilbake hit av seg selv.

Takksigelse

Flere har kommet med nyttige tips om dette temaet. Vi vil særlig takke konsulent hos Fylkesmannen i Østfold, Geir Hardeng, personer ved miljøvernnavdelingen hos Fylkesmannen i Telemark og entomolog Lars Ove Hansen ved Zoologisk museum i Oslo, alle for nyttige samtaler.

Litteratur

- DN (Direktoratet for Naturforvaltning) 1992. Truete arter i Norge, Norwegian Red List. *DN rapport 1992-6*. 89 s.
- DN (Direktoratet for Naturforvaltning) 1999. Nasjonal rødliste for truete arter i Norge 1998. Norwegian Red List 1998. *DN rapport 1999-3*. 162 s.
- Hansen, L.O. & Aarvik, L. 2000. Sjeldne insekter i Norge. Del 3. Sommerfugler. *NINA Fagrapport 038*.
- Hansen, L.O. 1993. Status for Apollosommerfuglen og Herosommerfugl i Norge. *NINA utredning 046*.
- Hardeng, G. 1995. Sjeldne insekter i Østfold. *Natur i Østfold 14(2):171-185*.
- Hoffmann, H. & Marktanner, T. 1995. *Sommerfugler, Bokklubbens naturhåndbøker*. Cappelen Forlag AS.
- Løfall, B.P. (red.) 1995. Natur i Rakkestad II, Øyestikkere, sommerfugler og virveldyr. - *Østfold-Natur nr. 35*. Fredrikstad.
- Tangen, P. 1999. Sjeldne storsommerfugler i Østfold. *Fylkesmannen i Østfold, miljøvernnavdelingen Rapp. 4/1999*.